

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXX

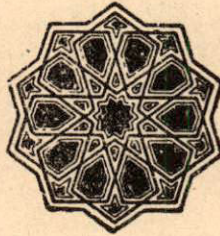

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXX

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Muhammed b. Abdulkerim eş-ŞEHRİSTANİ <i>El-Milel Ve'n-Nihal (Mukaddimeler)</i> Tercüme: Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, Arş. Gör. Mustafa ERDEM, Ar. Ok. Adem AKIN	1
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ <i>Modern Psikolojinin Bazı Meseleleri</i>	35
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU <i>Şeyhulislam Arif Hikmet ve Medine-i Münevverede Kurduğu Kütüphane</i>	111
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU <i>Kültürümüzde Din</i>	131
Doç. Dr. Beyza BİLGİN <i>Almanya Federal Cumhuriyetinde Türk Çocuklarına İslami Din Dersi Program Geliştirme Çalışmaları</i>	143
Doç. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU <i>Mâtüridi Kelâmında İnsan Hürriyeti Meselesi</i>	155
Doç. Dr. Mehmet BAYRAKDAR <i>Risâla Fi Ilm at-Tasawwûf li Dâvud al-Kaysari</i>	171
Gershom G. SCHOLEM <i>Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönemleri</i> Çeviren: Doç. Dr. Abdurrahman Küçük	217
R.C. MACRIDIS <i>Amerika Birleşik Devletlerinde Laiklik</i> Çeviren: Yard. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ	245
Chikh BOUAMRANE <i>İslam Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış</i> Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Nesimi YAZICI	265
Chikh BOUAMRANE <i>İslam Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları</i> Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Nesimi YAZICI	279
Yrd. Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Türklerin Kabe'ye Yatıklar Hizmetler</i>	287
MUHİBBUTDİN EL-HABİB <i>İslam Mezheb ve Firkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu</i> Çeviren: Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU	293

Ar. Gör. Ethem CEBECİOĞLU <i>Hallac-ı Mansur</i>	329
<i>Kitap Tanıtma</i>	351
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU <i>Kitap Tanıtma</i>	355
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU <i>Kitap Tanıtma</i>	359
Ar. Gör. Mehmet ÖZDEMİR <i>Kitap Tanıtma</i>	363
Yard. Doç. Dr. Mahmut Coşkun DEĞİRMENCİOĞLU <i>Kitap Tanıtma</i>	369
Yazarlar: Peter BERGER ve Thomas LUCKMANN	
Çeviren: M. Rami AYAS <i>Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi</i>	375

GİZLİ YAHUDİ CEMAATİ: TÜRKİYE DÖNEMLERİ¹

Yazan: Gershom G. SCHOLEM²
Çeviren: Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK

I

Gelecek sahifelerde açıklayacağımız olaylar, bütün Yahudi dinî tarihinin en acayip ve en paradoksal hadiselerinden birini teşkil etmektedir. Söz konusu olan bu önemli grup, aşağı yukarı üç yüz yıl kadar önce, bilerek ve isteyerek Yahudiliği bırakmış veya daha doğrusu Yahudi sosyo-dinî topluluğunun geleneksel dinî çerçevesini terketmiştir. Mensupları resmen Müslüman olmuş, fakat kalben Yahudi kalarak özel bir Yahudi türünü oluşturmuşlardır. Onlar, iki yüzlü varlıklarını devam ettirerek, Yahudiliklerini koruyan ayrı bir grup teşkil etmişlerdir. Çok derin motivasyonlarıyla, hatâ kendi mistik sapıklıklarının taassup inancıyla, bu Yahudiler; iki yüz elli seneden fazla bir süre zarfında, hemen hemen bozulmadan hüviyetlerini muhafaza etmeği başarmışlardır. Onlar, inançları ve dinî pratikleri uğruna, aşılmaz gizli bir perdenin şaşırtıcı etkisiyle kuşatılmışlardır.

Çağdaş Dinler Tarihinde, bu gizli Yahudi cemaati olan Dönmeler'e benzer çok az olay vardır. Bu cemaat yüzyıllarca devam etmesine,

1 Bu makale, Gershom G. Scholem'in orijinal ismi "The Messianic IDEA IN JUDAISM and other Essays on Jewish Spirituality" olan eserinin Bernard DUPUY tarafından Fransızca'ya "Le Messianisme Juif essais sur la spiritualité du judaïsme", Calmann-Levy- 1974; France, şeklinde çevirisinin 219-247 sahifeleri arasında yer alan, "La Secte crypto-juive des Dunmeh de Turquie" başlıklı kısmının tercümesidir. "Sabatay Sevi ve Cemaati Üzerinde Bir Araştırma" (Dönmeler ve Dönmelik Tarihi) adlı çalışmamızda, bu makaleden haberdar olmamıza rağmen, elde edemediğimiz için istifade edemedik. Şimdi temin ettiğimiz bu makaleyi tercüme ederek ilgileneceklerin hizmetine sunmayı uygun bulduk (Çev.)

2 Gershom G. Scholem, Kudüs-İbrani Üniversitesi Yahudi Mistisizmi Profesörü ve zamanın büyük ilim adamlarından biridir. 1897 yılında doğmuş ve 1973 yılına kadar 104 civarında yayını olmuştur. Yahudi Mistisizmi konusunda onun dikkatini en çok çeken Sabatay Zevi'ninki olmuştur. Bundan dolayı da çalışmalarını Sabataizm üzerinde yoğunlaştırmıştır. O, Sabatay Zevi'nin şahsiyetinden daha çok hayatı ve tesirleri üzerinde durmuştur (Bkz. Bernard DUPUY'un önsözü, 7, 13). Scholem'in Sabatay Sevi'nin hayatını ve Sabataist hareketi konu alan iki ciltlik İbranice eseri vardır. Bu eser, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Aynı eser 1973 yılında "Sabatai Sevi. The Mystical Messiah" adıyla İngilizce'ye de tercüme edilmiştir (Çev.).

çevresinde ve daha sonra literatürde iyi bilinmiş olmasına rağmen, bilginler onun sahip olduğu inanç konusunda çok az belgeye sahip olabilmışlardır. Bundan dolayı, Dinler Tarihi eserlerinde, bu cemaatin adından pek nadir olarak bahsedilmesi şaşırtıcı değildir. Bu durum, ilginin yokluğundan daha çok, basılmış eserlerin aşırı azlığından ve her zaman ele geçen cinsten olmayışından ileri gelmektedir.

Bundan 60 yılı aşkın bir süre önce, Paris Oryantlistler Kongresine, "Türkiye'de Müslüman-Yahudi Cemaati" (Une Secte Judeo-Musulmane en Turquie) başlığı altında Abraham Danon tarafından sunulmuş tebliğ, biraz dar bir şekilde ele alınmış olmasına rağmen, Dönmeler'in inancına ait ilk doneleri ortaya koymuştur. Bu tarihten sonra ilk çalışma, 1924'de Türkiye ile Yunanistan arasında halkın mübadelesinde Dönmelerin durumu konusunda³, Türk Basımında yer alan tartışmaların Vladimir Gordlevsky tarafından 1926'da İslamica'da yayınlanan makalesidir.

Tanınmış yazar İbrahim Alâettin Gövsa'nın 1938 veya 1939 yılında Türkçe yayınlanmış bir eseri bulunmaktadır. Gövsa'nın bu eseri, Dönmeler konusunda basında yer alan tartışmalardaki bilgilerin en önemlilerini ihtiva etmektedir. Bu, Abraham Galanté'nin, İstanbul'da 1935 yılında neşredilmiş olan, *Nouveaux documents sur Sabbetai Sevi: organisation et us et coutumes de ses adeptes* adlı eserinin bir benzeridir. Bu iki araştırma da yeni bir şey getirmemektedir.

Şayet yeniden bir defa daha inceleme yapıyorsam, son senelerde, özellikle 1948'den itibaren, o güne kadar cemaatin üyeleri (Dönmeler) tarafından büyük korkularla muhafaza edilmiş, gizli literatürlerinin önemli kısmının İsrail'e ulaşmış ve ilk defa bir seri araştırma ve yayına yolaçmış olmasından dolayı yapıyorum. O halde biz, tekstlerin ve hareketin içinde doğduğu şartların yeni bilgisiyle, bu tarih dilimini inceleyebiliriz. Bununla beraber, bu birkaç çalışmanın Dönmeler Cemaati konusunda gerçek bir araştırmanın ancak başlangıcı olabileceğini belirtmek zorundayım.

Bilindiği gibi, Dönmelerin başlangıcını, 1665 ve 1666 yılları boyunca Yahudiliğin sinesinde kendini gösteren mesihî büyük bir pat-

3 İstiklâl Harbi'nden sonra Yunanistan'daki Türkler ile Türkiye'deki Rumların mübadelesi söz konusu olunca, Yunanistan sınırları içinde ve bilhassa Selanikte bulunan dönmeler, aslen Yahudi olduklarını ileri sürüp mübadele harici kalmak istemişlerdir. Bunun üzerine Türk Basımında, bu konuda, hayli tartışma olmuş ve çeşitli yazılar çıkmıştır (Bkz. A. Küçük, Dönmeler ve Dönmelik Tarihi, İstanbul 1979, 229-239).

lamaya kadar götürmek lazımdır. Bu hareket meşhur iki kişiye bağlanmaktadır. Bunlardan biri, büyük tutku ile karşılanmış olan sahte Mesih, Kabbalist bilgin Sabbatai Zevi (1626-1676); ikincisi, Sabbatai Zevi'nin "peygamberi" ve ilâhiyatçı Gazze'li Nathan'dır (1644-1680). O, sürgünde (diaspora), bütün Yahudi tarihi boyunca gerçekleşmesi beklenmiş olan mesihî hareketin temsilcisidir. Çok sayıda vukubulmuş olan önceki mesihî hareketler, daima kendi yayılma sahası ve süreleri içinde sınırlı bir karakteri muhafaza etmiş, önemli izler bırakmamışlardır. Sabatatizm için hiç de aynı şey söz konusu değildir.

Hareketin derin köklerini, her zaman, millî, halka dayalı ve mistik bir karaktere sahip olan apokaliptike bağli olarak kendiliğinden varolan ilişkide aramak lazımdır. İspanya'dan kovulduktan sonra, Yahudilikte, zamanla gitgide apokaliptik ve mistik'ten biri veya diğeri önem kazanmıştır. Bundan dolayı, mesihî canlanma vukubulduğu zaman, Yahudi halkının bütününde bu mesihî canlanmanın eşi görülmemiş yankıları olmuş ve çok derin sonuçlar doğurmuştur. Yirmi-otuz yıl önce hüküm süren peşin yargılarla dolu Yahudi Vekaynâmesi, bu mesihî canlanmaya yolaçan derunî sebepleri ve onun etkilerinin büyüklüğünü, mümkün olduğu kadar, önemsiz gibi göstermeye çalışmıştır. Fakat son yirmi yılların araştırması, bu peşin yargıları ortadan kaldırmıştır. Bu araştırma, manuskrit kaynakların dikkatli bir incelemesinden hareketle, Yahudi diasporasının bütün sınıflarını belli bir ana ulaştırın bu hareketin derin gücünü açıklamaya imkân vermiştir. 1957 tarihinde İbrânice olarak basılmış olan eserimde⁴, onun bütünlük arzettiğini ortaya koymaya çalıştım.

Hareket bu büyük yankıyı uyandırdıysa, Filistin'den doğduğundandır. Gazze'li Nathan, İzmir'den Kudüs'e gelmiş olan kabbalist Sabatay Sevi'yi burada tanımıştı. Bu andan önce, hiç kimse Sabatay Sevi'nin mesihî iddialarını ciddiye almamıştı. Zaten Sabatay da mesihî iddialarını ancak kesintili bir şekilde açıklamıştı. Fakat Gazze'li Nathan, özel veed halleri sırasındaki durumundan dolayı, Sabatay Sevi'nin iddialarının doğruluğuna inanmıştı. 1665 yılı Ekim'inden 1666 yılı Kasım'ına kadar, çok hareketli bir yıl boyunca, çok sayıda bir kalabalık, bu mesihî hareketi benimsemişti. O zaman bir çok faktör bu hareketin gelişmesini kolaylaştırmıştı. Mesih ile kurtulmanın zamanını yaklaştırmak için, bir çeşit son kurtuluş yarışı gibi kabul edilen,

⁴ Bkz. G.G. Scholem, Sabbatai Zevi et le mouvement sabbatéen pendant sa vie (İbrânice) 2 cilt, Tel Aviv, 1957; İngilizce baskısı, Sabbatai Sevi. The Mystical Messiah, Princeton- 1973 (N.d.T.).

şiddetli tevbe hareketi oldu. Tamamen eski tekst ve geleneklerle beslenmiş, ateşli apokaliptik bir bekleyiş vardı, fakat bu eski metinlerden elde edilen şey, kritik bir şekil kazanması için, edebî ve müşahhas karakterini kaybetmişti. Bu eski metinler içinde yer almış, okuyucuların dikkatine sunulan bilgiler Yahudilerin hafızalarına yeniden yerleştirilmişti. Kurtulmanın yakın olduğu yolundaki ateşli haber, bir kitle hareketi karakterini aldığı zaman, her zamanki kaçamak durumlar değişmişti. Halkın heyecanı, gelecek zaman konusunda ilân edilmiş şeyi hızlandırmış ve onu ertesi güne bırakmıştı. Çok insan için mesîhî kurtuluşun sonu gerçek bir iç emir olmuştu. O zaman o, henüz tarihi bir realite bile olmamıştı. İlân edilmiş bu tarihî olayın vuku bulmadığını ortaya çıkaracağı gün, bir krizin meydana çıkması gerektiği açık ortadadır.

Kitlenin umut ve saflığıyla kısa zamanda oluşturulan olağanüstü ve efsanevî hava hesaba katılsa bile, Sabatay Sevi'nin şahsiyeti de olağanüstü bir büyü etkisi yaptı. En yakın taraftarlarının nazarında o, hiç şüphesiz, bir zahit ve bir mistikti. Vecd, mutluluk veya coşkunluk anlamında o, kendisini dinî hükümleri ihlâl ve o güne kadar hiç görülmemiş, Yahudilik modeli olarak, "Kutsal Günahkâr" tipini sergilemeye çağıran şahsî eğilimini farkettiler. Onun şahsında, aynı anda, her zaman mesîhliğin ayırt edici bir niteliği olmuş olan bu anarşik şekil altında, değiştirilmiş, yenilenmiş bir Yahudiliğin ütopyik saplantısı ve Yahudi geleneğinin, bayram törenleri gibi, bazı hususlarını (doneleri) değiştiren düzelten acayip ve gülünç ritleri yerine getirme eğilimi görüldü. Sabatay Sevi, bütün bu işlerin, rabbinik Halakha'nın dengeli ve geleneksel otoritesinin yerini alması gereken yeni bir mesîhî otoriteyi ileri sürerek yapıyordu.

1660 yılı başında Mesîh, Sultanın başından tacı geri almak ve yeni mesîhlik çağını başlatmak için taraftarlarının bekledikleri İstanbul'a geldiği zaman hareket doruk noktasına ulaşmıştı. O tarihte neşredilmiş olan bazı İbranice kitapların şu ibareyi niçin taşıdıkları daha iyi anlaşılır: "Kehânetin ve Krallığın yenilenişinin birinci yılı". Türk otoriteleri tahtın varisi olduğunu idda eden mesîhî durdurdular, fakat, herkesin hayret ettiği, onu öldürmediler. Türk otoriteleri Eylül 1666'ya kadar (Ocak 1666'dan Eylül 1666'ya kadar), onu Gelibolu yakınında tutuklu olarak alıkoydular (hapiste tuttular). Orada (Geliboluda) Devlet'in (Osmanlı İmp.) tutsağı (mahkumu) olmasına rağmen, hiç

şüphesiz bir kaç görevliye rüşvet vererek, saray erkânının izini almayı başarmıştır. (Bu izin neticesinde) O, ozaman, orada, toplulukların destek ve tasvibi konusunda ona güven veren bütün memleketlerden gelen delegeleri, özellikle Yahudi dünyasının en önemli ve en nüfuzlu merkezlerinin delegelerini kabul etti.

Bu beklenmedik olaylar, taraftarları üzerinde derin bir etki yaptı. Mabed'in tahribinin hatırasına yapılan 9 Ab oruç günü, mesihî ferman ile, Mesih'in resmî doğum günü ilân edildi ve yas günü olarak kutlanan bayram, neşeli bayrama çevrildi. Taşkınlık, özellikle Türk Yahudiliği bünyesinde artık sınırlanmıyordu. Ayrılmış mualifleri ve "inanmayanlar" tarafından yapılmış birkaç uyarı hiçbir sonuç vermedi. Bundan dolayı Sabatay Sevi'nin 16 Eylül 1666'da Edirne'de Divan önüne çağırılması, Padişahın karşısında İslâm'ı kabul edip hayatını kurtarması haberi görülmemiş bir yıkım oldu.

İnananların şaşkınlığı anlatılamazdı. Heyecan doruk noktadaydı ve hareketin basit bir düş kırıklığı izlenimi içinde bitmiş olması arzusu kalblerin derinliğinde yer etmişti. Bununla beraber, önemli bir taraftar kitlesi, Yahudiliği bırakmaksızın, Sabatay Sevi'yi takip ediyorlardı. Eski metinlere yeni anlamlar vermekte çok yetenekli olan Gazze'li Nathan, önemli geleceği haber veren bir teori hazırlamak gerektiğini kavramakta birinci oldu. Bu teoriye göre, sona varmak için, İsrail'in mesihle sürgünden kurtulması, trajedik bir diyalektik takip etmekle mümkün olacaktır. Mesih, kutsallık kıvılcım ve duygularını uyandıran ve "yükselten" mistik görevini yerine getirmek için, bütün milletleri bizzat dolaşması gerekmektedir. O, aynı zamanda, bunları da İsrail'in dışında aramak zorundadır. Bu görevi yerine getirmek için o, artık kutsallık dünyası içinde kalmaktan tatmin olmuyor; iffetsizlikten dünyayı temizlemeyi, kutsallık ateşini yakmayı bile yeterli saymıyor; misyonunu yerine getirmesi için bizzat bu dünyanın içine girmesi lazım geliyordu. Öyle anlaşıyor ki Mesih, bir nevi sürgünde olacak ve adeta kutsal temellerinden kopacak; bu kurtuluşu gerçekleştirebilmek için bizzat bu şeylerden kendini uzaklaştıracaktır. Gazze'li Nathan'ın bu teorisi, eski Âhret kavramından yepyeni bir Yahudi varyantı meydana çıkarıyordu. Mesih'in din değiştirmesi, mistik ve aynı zamanda tarihî görevini yerine getirmesi için gerekli bir davranıştı. Nathan'a göre Mesih, Türk olmadı, gerçekte o Yahudi olarak kaldı. Ancak o, din değiştirmesinden itibaren, zahurî ve batını olmak üzere iki kişilik halinde yaşamaya başladı. Mesihî ihtişam içinde yeniden dönüncüye kadar, onda, bu iki kişilik birbirine zıt şekilde bulunacaktır.

Bu teori, Sabatay Sevi'nin durumuna çok uygun geliyordu. Müslüman ve Yahudi olarak Sabatay Sevi'nin ikili hayatı, başlangıçtan beri, din değiştirmesinden çok ümitlenmiş olan Türk Yönetimince bir çok sene müsamaha ile karşılandı. Daha önce olduğu gibi, "inanan" Sabatayistler, "Meshih" in din değiştirmesinden sonra da, "hac" için Edirne'ye gitmeye devam etti. Yukarıdaki tezlerde ifade edilmiş olan mesihliğe ait sapıklık, elden ele dolaşan bir seri eserle hızlı bir şekilde yayıldı. Normal muhalefete ve bazen de resmî rabbînik otoritelerinin eziyetlerine rağmen Yahudi mesihçiliğinin bir nevi yeraltı hareketi başladı; bir müddet sonra da geniş bir çevreye ve Yahudilerin dağınık olarak buldukları (diaspora) çok sayıdaki bölgeye yayıldı. Arnavutluk'a sürgün edildikten sonra, Sabatay Sevi, 1676 sonbaharında Ülgün'de öldü, fakat bu ölüm bile olayların akışında bir şey değiştirmede: Mesih'in gerçekten "ölmediği", "bir başka şekil altında" yaşadığı açıklandı. Kabbalistlerde ortak olan Tenasûh doktrini, Mesih'in Âdem'den son Mesih'e kadar değişik şekiller altında görünmüş olduğunu düşünmeğe imkân veriyordu. XIX. Yüzyılda, Dönmeler, Adem'in ve Mesih'in ruhundan 18 tenasûh olduğunu hesaphyorlardı.

1666'dan sonra Sabatay Sevi taraftarlarının yerine getirmek zorunda oldukları alternatif, Dönme Cemaat'ın meşesini öğrenmek bakımından, önemli noktalardan biridir. Bu alternatif şu idi: Mesih'in din değiştirmesi (Müslüman olması), takip edilmesi gerekmeyen istisnâî bir durum gibi mi kabul edilmeliydi, yoksa "inananlar" (Sabatay'a bağlı olanlar) için bir örnek mi olmalıydı? Diğer bir ifade ile, Sabatay Sevi'nin mesihî misyonuna inanç, tarihî Yahudi topluluğu içinde kalma imkânı mı veriyordu, yoksa bu inanç, Sabatay Sevi'nin takip ettiği usûlün devam ettirilmesini mi gerekli kılıyordu? Birinci yorum, dış görünüş itibarıyla, harfiyen hahamlığa ait gibi görünen, fakat, iç görünüş itibarıyla, Yahudi görüş noktasından, tam anlamıyla sapık Sabatayist olan gizli bir davranış biçimine yolaçtı. O zaman, Sabatayistlerin dış görünüşü Müslüman ve Türk olduğu için, ikinci yorum, aynı sonuca ulaştı. Sabatayistlerin büyük çoğunluğu, birinci yorumu (görüşü) tercih etti.

Bu Sabatayistler, takip eden üç veya dört nesil boyunca, Avrupa Yahudiliğini kuşatan manevî kıpırdanmada önemli bir rol oynadı. Onların tarihi bizi burada ilgilendirmiyor; bu konuyu bundan önceki denememde uzun uzadıya ele almıştım. Fakat ikinci alternatifini seçen bir azınlık da vardı. Bunların temsilcileri, Türkiye sépharade (İspanyol) Yahudiliğinin en önemli merkezi olan Selanik, Edirne ve İstanbul'da

yaşadı. Bunlar, özellikle, 1673 Ocak ayında, Sabatay Sevi'nin Arnavutluk'a sürgün edilmesinden önce, dönme Mesih ile sıkı bir münasebette bulunmuşlardı. Sabatay Sevi'nin şahsî durumu, onların nazarında, çift görünüşlüydü. Durum normale döndükçe, Sabatay Sevi, her zaman olmamakla beraber genelde, dönmelik (din değiştirme) konusunda kendisini takipte taraftarlarını ikna etmekten vazgeçmiş gibi görünüyordu. Bununla beraber, bu dönemden itibaren o, bazen İsrail'in çoğunluğunun, sonunda, türbanı (İslâm'ı) kabul edebileceği görüşünü de ifade etti. Fakat bazen, haftalarca devam eden vece halindeki dönemlerinde, taraftarlarından din değiştirmelerini istedi. Bir çok defa, bu kararı almak için, taraftarlarından nüfuzlu bilginleri Edirne'ye çağırıldığı ve onlar bu isteğini reddettiklerinde çok üzülmüş olduğunu biliyoruz. Böyle bir tartışma, çok resmî bir şekilde, Sultan'ın huzurunda cereyan etti. Biz, birinci elden, bu tarz bir olayı anlatan dramatik bir rivayete sahibiz.

II

Sabatay Sevi'yi sonuna kadar takip eden taraftarlarının sayısı, hayatı boyunca 200 aile civarında oldu. Bunların ekserisi Balkanlardan, fakat bir kısmı da İzmir ve Bursa'dan geliyordu. Gönüllü maranlarda olduğu gibi, başlangıçta, taraftarları ondan iki yüzlü bir hayat sürdürme talimatı almış oldukları görünüyordu. Bir müddet sonra, özellikle Sabatay Sevi'nin ölümünden sonra, bir çok "inanın" Yahudiliğe yeniden dönmeğe karar verdiğinde, tereddütler ortaya çıktı. Sabatay Sevi'nin öz kardeşi Elijah Sevi'nin durumu da böyleydi. Fakat Sabatay Sevi'ye sadık kalan "inanınlar" grubu, aralarında çok bilgin kabbalist ve rabbinlerin yer aldığı, hatırı sayılır uyumlu bir cemaatı meydana getirdi. Bunların ahfadı, daha sonra, özel bir statüye sahip olarak, en eski Dönme kolunu teşkil etti. Bunlarla Yahudilik içinde kalan "inanınlar" arasındaki ilişki olduğu gibi devam ettirildi (Dönmeler kendilerine "ma'aminim = mü'min", kendilerinden ayrılmış olanlarla Sabatay Sevi'nin mesihliğini inkâr eden Yahudileri "kofrim = kafir" olarak adlandırmışlardır).

Sabatayistler, başkalarının kabul etmediği veya reddettiği daveti kabul etmiş olmalarından dolayı, bizzat kendilerini seçilmiş aristokratik bir grup olarak saymışlardı. Sabatay Sevi'nin ölümünden az sonra, 1679 yılına doğru, Edirne'de, onun taraftarları arasında yazılmış Mezmurlar Kitabı'nın tefsiri olan elyazması bir nüshaya sahibiz. Bizzat kendisi "dönme" olmayan bir yazar tarafından yazılmış olmasına rağmen bu tefsir, bize, bu çevrenin mistik din değiştirmeyi (dönmeliği)

nasıl anladıklarını kavrama imkânı vermektedir. Yazar, kendisinin bu "dönmelikten" uzak olduğunu, fakat bu "deneme"de onlara büyük bir saygı duyduğunu savunmakta ve onları kabul etmektedir.

Dönmelerin ilk grupları arasında, bu yeni maranların yaşama durumunu ve tarzını açık olarak tesbit eden bir döküman, Sabatay Sevi'nin ismi altında elden ele dolaştı. Bu eser, ister Sabatay Sevi tarafından veya onun isteği üzerine teşkil olunmuş olsun, tanrıya hitab eden Sabatay Sevi'yi bize takdim ediyor. O eserde, İspanyolca metinle "18 Emir" bulunur. Bu "18 Emir", bütün Dönemlerce davranışlarının temeli olarak kabul edilir. 18 sayısının, ilk plânda, Yahudi geleneğinde ve Sufilerde, özellikle Mevlevî tarikatı, semazen dervişlerde önemli bir rol oynadığı bilinir. 18 Emir, Yahudi liturjisinin ilk temeli olan 18 hayır duaya (benedictions) tekabül eder. 18, İbranice hay (diri) kelimesinin matematiksel değeridir de. Bunun için Yahudiler, 18 birimlik veya 18'in katlarındaki para tutarına erişen, iyilik ve yardım kabilinden olan, yardımlarda bulunmayı severler. Dervişler için 18, en üst derecedeki kutsal sayıdır. Bu sayının tercih edilme sebebini kesin olarak söylemeye muktedir olamamıza rağmen, Dönmeler tarafından 18 sayısının bilerek tercih edilmesinin onun özel karakteri dolayısıyla olması mümkündür. Bu 18 Emiri, titizlikle incelemiş olanların ilki, Abraham Danon'dur (Abraham Danon'dan önce, Theodor Bend'in elinde sadece değişikliğe uğramış bir tercüme olmuştu).

Sabatayistlere ait aşıkâr değişikliklerle 18 Emir, her şeyden önce, Yahudiliğin On Emri'ni tekrar etmektedir. Zina yasağı, burada, iki anlama gelebilecek özel bir tarzda formüle edilmiştir. Bu yasak, daha ziyade, bir sakınma öğüdür. Göreceğimiz gibi, Sabatayistler Tora'nın seksüel yasaklarını yürürlükten kaldırılmış olarak telâkki ettiklerinden dolayı elbette bu, iki şeklin tamamen birbirine uygun gelmesi değildir. Diğer emirler, Türkler ve Yahudilerle olan münasebetlerinde, Dönmelerin (ma'aminim) iki yüzlü bir hayat tarzını belirlemektedir. Bu emirler arasında İslâm'ın temel kurallarının takip edilmesini isteyenlerin bulunmasına rağmen, onların asıl metinleri, açıkca İslâm'a karşı kin duyduklarını göstermektedir.

Eserin sonucu da Sabatay Sevi'nin Yahudi olarak kalan ilk taraflarından çok yaygın olan grubu dikkate alıyor. Bunlar konusunda şöyle deniliyor: "Ma'aminim (dönme) olan arkadaşlarına, türbanın (İslâm'ın) esrarına kapılmamalarını, yani (iffetsizliğe, uygunsuzluğa karşı) savaş açmamalarını, aynı anda hem zahirî ve hem de batınî Tora'ya bağlı kalmalarını ve son kurtuluşa, Mesih'in ortaya çıkacağı zamana kadar

da hiç bir bakımdan ondan ayrılmamalarını bildirir. O zaman onlar Hayat Ağacı altına konulacaklar ve meleklerden olacaklar". Aynı ruhî durum, "inanırları" (croyants) zorla "türban imanı"na (İslâm'a) sokma yasağında kendini gösterir. Türkler ile karma evlilik, kesinlikle yasaktır. Bu emirlerin daha sonraki tekstleri, burada görülen şiddetli Türk ve anti Müslüman düşünceleri ılımlaştırdı.

Türkiye'nin Avrupa kısmında bulunan Yahudi topluluğu, ilk zamanlarda, İslâm'da Mehmed Aziz Efendi ismiyle tanınan Sabatay Sevi'nin açık veya gizli taraftarı olarak kaldı. Sabatay Sevi'nin ölümünden sonra Selanik, Dönemlerin önemli merkezi oldu. Ölmeden iki sene önce, Arnavutluk'a sürgün edildiği sırada, Sabatay Sevi'nin evlenmiş olduğu dul karısının (onun son karısı olup Yahudi ismi Jochebed, Müslüman ismiyle Asya), bir müddet sona, aileyi biraraya getirdiği yer Selanik'di. Bu karısının babası Joseph Filozof, en itibarlı rabbinlerden (hahamlardan) biriydi. Joseph Filozof, meşhur bilgin Salomon Florentin ve gençliğinden itibaren tanımış olduğu Sabatay Sevi'nin ilk taraftarlarından biri olan Barzilai, Selanikteki Sabatayist grubun idaresini ellerine almışlardı. Sabatay Sevi'nin dul karısı, kardeşi Jacop Querido'yu, Sabatay Sevi'nin ruhunun içinde yer aldığı mistik bir vazoda olarak telâkki etti.

Sabatayizm, 1666 yılındaki hayel kırıklığını nasıl karşıladığını, bu hayel kırıklığını sahte bir ilâhiyat kitabıyla nasıl bastırıldığını bize açıklayan çok sayıda bilgi ve dökümanlara sahip olduğumuz halde, ondan sonraki yıllarda, özellikle Selanik'te vukubulan çalkantılar konusunda makul bir bilgiye sahip değiliz. 1700'e doğru değişik Sabatayist gruplara ait olan kıymetli dökümanlara, bu gün, kaybolmuş nazarıyla bakmak gerekiyor. Diğer vilayetlerde Sabatayist liderler yatıştırıcı veya Yahudiliğin tarihî topluluğu sinesinde kalmış olan "İnanırları" (croyants) haklı kılıcı görüşleri yaydıkları sırada, Selanik'te hâkim olan aşırı eğilim bu idi. Selanikli bazı Sabatayistlerin yaptıkları açıklamalar, Yahudi olarak kalma kararı almış olan Sabatayistler tarafından, kendilerini yanlış yola sevk eden şeytanın eseri olarak görüldü. Bu açıklamaların etkisi altında, 1683 yılında (savunulduğu gibi 1687 değil), 200-300 aile civarında bir grup kitle halinde İslâm'a döndü. Bunlar, Joseph Filozof ve Salomon Florentin tarafından yönetildi, fakat tavsiye Jacob Querido'dan geliyordu. Onları topluca din değiştirmeye (Müslüman olmaya) götüren şartlar, bu güne kadar, detaylı olarak bilinmiyor. Bununla beraber, peygamber olarak Querido'nun açıklamasından sonra, Sabatay Sevinin durumundaki, din değiştirme-

sindeki (müslüman olmasındaki) gibi, Türk otoritelerinin rol oynadıklarını ve grubun önemli liderlerinin bunu Sultan'ın huzurunda ilan ettiklerini biliyoruz. Bu tarihten başlayarak, Selânikli Dönmeler ayrı bir grup teşkil etti ve zorunlu temel vecibeler olarak 18 Emre bağlı kaldı. Bu durum açıkça gösteriyor ki onlar Yahudi kimliklerini muhafaza etmek ve dinî inanışlarına bağlı kalmak istiyorlardı. Bunlar, derin değişikliklere maruz kalmalarına ve mistik sapıklığa varmış olmalarına rağmen, gerçekten Yahudi olarak kaldı. Edirne, İstanbul ve başka yerlerdeki daha az sayıdaki gruplar, bu yeni organizasyon merkezi olan Selanik'in yönetimini takip etti. Başlangıçta, Selanikte bile, en önemli Sabatayist grup, Yahudi olarak kaldı. Fakat Dönmeler grubu, din değiştirmelerle (dönmeleriyle) ve yabancı ülkelerden gelen Sabatayist ailelerin katılmalarıyla çoğaldı. Zamanla, belki XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında, onlara katılmak için Polonya'dan gelen Sabatayistler oldu ve 1915 yılında Selanik'te Lehli, yani Polonyalı ismiyle bilinen dönme aile grupları vardı.

Türk Yetkilileri, İslâm'a bu toptan girmelerden memnun olmalarına ve toptan İslâm'a girişlerden Türk Yahudileri için büyük neticeler ümit etmelerine rağmen, bunların hiçte kendilerini Türk Milleti içinde erimeye bırakmaya razı olacak samimî dönmeler olmadıklarını çok çabuk anladı. Jacob Querido, 1689-1690'da, ateşli birkaç taraftarıyla beraber, dönüşte yolda öldüğü Mekke ziyareti sırasında, hiç şüphesiz, dönmeler yeni din için kendi büyük isteklerini gösterdi. Fakat kısa zamanda, bu din değiştirenlerin kendi aralarında evlendikleri farkedildi (Dönme ismi, bu din değiştiren -Müslüman olmuş görünen- Yahudilere Selanik Türkleri tarafından verilmişti). Onlar, sadece Yahudi ve Türklerle karma evliliği reddetmekle kalmıyor, aynı zamanda, mümkün olduğu kadar, sosyal hayatlarında bile kendi grupları dışında kalan (hariçten) insanlarla temas kurmayı da reddediyorlardı. Arzu ettikleri en samimî ilişkiler, bizzat kendi grupları sinesinde oluyordu.

Bununla beraber, Dönmeler, İslâm'ın mistik çevreleriyle, özellikle bazı dervişlerle münasebetlere girişmişlerdi. Sabatay Sevi, daha o zaman, din değiştirip Müslüman olmasını takip eden yıllarda, İstanbul'u ziyaret ettiği zaman, derviş tekkelerine uğrama alışkanlığı edinmiş ve mutasavvuf şair Mehmet Niyazi ile dostane ilişkiler kurmuştu. Hiç çüpheşiz, çok erkenden, Dönmelerle Bektaşî tarikatları arasında gizli bağlar olmuştu. Bektaşî tarikatlarında rahat bir şekilde "takiyye" prensibinin uygulandığı bilinmektedir. Bu prensip, dış dünyada, İslâm'ın sapık mistisizm taraftarlarına, tamamen, Sünnî camianın dindâr bir

fraksiyonu gibi görünme ve işkencelerden kurtulma imkânı verdi. Bunların hasımlarının, daima, Bektaşilerin ikiyüzlülüklerini ileri sürdükleri ve bundan dolayı onları kinadıkları bilinmektedir. Genellikle onlar (sünniler), Bektaşilerin veya en azından onların bazı gruplarının dinî nihilizmin (inkârcılığın) gizliliğinde olduklarından daha da ciddi olarak bu suçlamayı artırdı. Halbuki "takiyye" teorisi ve pratiği (uygulaması), burada Yahudi motivasyonlarıyla (motivations) uygunluk göstermekte ve Dönmelerin davranışlarına tam tamına uymaktaydı. Bizzat Dönmelerin kendileri de, öğrettiklerinin ve açıkladıklarının aksine, tam olarak, bir dış davranış benimsediklerini kabul etmek zorunda oluyorlardı. Mistisizme ait sapıklık benzeri bir pozisyon ve hattâ sapıklıklar içinde bir topluluk, iki grup arasında sempatiler ortaya koymak mecburiyetindeydi. Dönmelerin lideri Baruchya Russo'nun (Müslüman ismi Osman Baba) mezarının da bulunduğu en radikal Dönme grubunun mezarlığının Selanik'te Bektaşî tekkesi yanında bulunması tesadüf değildir. Ayrıca, eğer Dönmelerin rivayetine güvenirse, Polonya'dan onlara katılmak için gelen birkaç Sabatayist aile yanında, Dönmelere katılan ve onların alt gruplarından birinin üyesi olan, Yahudi olmayan bir miktar aileler de vardı.

Dönmeler, dışa karşı, içinde buldukları ayrılıklar sayesinde, kendilerini Yahudi kılan sosyolojik, psikolojik ve biyolojik karakterlerini (judeite) bütün alanlarda korumayı başardı. Zaten Dönmeler, Selanik'in ateşli Yahudi çevresinin yakınlığı ve onların da Yahudi çevresiyle sürekli münasebette olmaları sebebiyle, kolayca bu ayrılığı devam ettirebildi. Dönmeler, heretik inançlarına rağmen, özel bir hayat tarzına sahip olmayı arzuluyorlardı; fakat hiçte rabbinik Yahudiliğin an'anevî âdetlerinden de vaz geçmek istemiyorlardı. Diğer Sabatayistler gibi onlar, Tora'da farklı iki görünüş bulunduğunu kabul ediyorlardı. Birincisi yaratılmış dünyanın Tora'sı, Tora Beriah idi. Aşağı âlemlerde, özellikle bu dünyanın tutsaklığından kurtulmamış durumdaki münasebetin belirtisini temsil etmektedir, diğer ifadelerle tarihi, Talmudik ve Rabbinik Yahudiliği, Halakha'yı (temsil etmektedir). İkincisi manevî dünyanın Tora'sı, Tora Atzilut (tam anlamıyla intişâr dünyasının Tora'sı) dır. Bu Tora, üst dünyalarda, özellikle kurtuluş dünyasında rastlanan onun mistik realitesini temsil etmektedir. Mesih, "Yaratıklar Tora'sı"nın geçerliliğinin yerini "Manevî Tora"nıniki ile doldurmak için gelmektedir. Fakat, ifadelerini kullanmak için, yalnız ve ancak bir tek Tora vardır. Mesih, ortaya çıktıktan sonra, görevini tamamlayamadığı için, bu iki durum şimdilik öylesine birbiri içine giriyor ve birarada yaşıyor ki dünyanın iki şartı birbirine karışmaktadır.

Sabatayistlere göre mistik ve manevî Tora'nın şimdi yürürlükte olduğu hayatın bir alanı vardır ve anarşik hürriyetler oradan gelmektedir. Fakat sürgündeki hayata uygun düşen, herşeyin geçtiği medenî hayata ait "Dünya Torası"nın, Mesih'in görünmesine kadar yürürlükte kalacak, başka bir alanı vardır. Sonuç, en azından Dönmelerin en iç ve en özel alanda, özellikle bayramlarda ve bu yeni realiteyi dile getiren törenlerle hem kendileri için düzenlenmiş Tora'yı takip etmeleri, hem de eski geleneksel âdetlerine bağlılıklarını devam ettirmeleri oldu. Hattâ din değiştirmelerinden (İslâm'ı kabul etmelerinden) sonra Dönmeler, mümkün olduğu kadar, eski örf ve âdetlerini muhafaza etmeye çalıştı. Onların bilginleri eski eserleri incelemeye devam ediyor ve ilmî tartışmalarda Talmud'a dayanıyorlardı. Dönmeler iki yüz seneyi aşkın bir süre zarfında Türk mahkemelerine baş burmaktan kaçındılar. Aralarında Talmud bilgisi azaldığında, nesiller boyunca, 1860 yılına kadar, gizliden gizliye Selanik'in en tanınmış hahamuna baş vurdular ve ondan, Talmud'dan hareketle, kendilerince çözümü zor, şüpheli işlerde karar vermesini istediler. Biz, "inanmayanlar" çevresinden olan bu Sabbatayist hakimlerden bir çoğunun ismini biliyoruz. Türk otoritelerinin bir soruşturması—ki bunun şüphesiz Türk arşivlerinde izleri bulunuyor—bir ihbar sonucunda 1858'de (bazıları 1864 diyor) düzenlenmiş olduğundan, Dönme liderler o zaman daha itiyatlı olmaya başladılar ve rabbinik otoriteleriyle olan gizli münasebetlerini kesmeye çalıştılar. Fakat, 1915'deki onların arşivleri Talmud'a ait hukuk kılavuzlarını ve Dönmeler tarafından onlara sorulan meseleler üzerinde rabbinlerin yazılı kararlarını ihtiva etmektedir.

Dönmelerin tarihlerinin ilk elli yıllarında, dinî kaynaşma ve Sabbatay Sevi'nin tenasuhunun beklenmesinin doruk noktaya ulaştığı sırada, cemaat içinde bölünmeler kendini gösterdi. Dönmeler ciddi olarak birbirlerinden ayrılmış üç gruba bölündü. Anlatılanlara göre, bu grupların üyeleri de kendi aralarında karma evlilik yapmıyorlardı; fakat liderler, Dönmelerin menfaatini korumak gayesiyle, bir araya gelip ortak kararlar alıyor ve bu kararların uygulanması konusunda görüşmeler yapıyorlardı. Bu görüşmeler, Türk yöneticilerinin Dönme cemaatlerinin esrarıyla ilgilenmeye başladıklarında, dikkatlerini başka tarafa çevirmeleri için, Türk yöneticilerinin elde edilmesi (satın alınması) söz konusu olduğunda yapılıyordu. Bunların durumlarından endişe etmeye başlamış olan Selanik yöneticileri, en azından bir iki defa, soruşturma kararı almışlardı. Sürekli dürüstlük beyanlarına rağmen sürdürmekte devam ettirdikleri ikiyüzlü hayatları sebebiyle Türkler tarafından kuşku (güvensizlik) ile bakılan ve küçümsenen, Selanik Yahudileri tarafından

da inançlarından döndükleri için kınanan Dönmeler, tutkunlukları oranında çoğaldı. Nihayet, gizli âyin ve törenleri, gerçek İsrail'i teşkil etmek için seçilmiş olmaktan dolayı, uzun zaman onları ortak inanç içinde tuttu.

Bahsettiğimiz bölünmelerin hepsi, onların liderlerinin iddialarından ileri geldi. İlk "inanırlar" grubu, Jacob Querido'nun iddialarını reddetti. Bölünme bunun neticesi oldu. Querido ve onun haleflerine bağlı kalan Sabatayistler tarafından oluşturulan "Yakubiler" grubu, bu bölünmenin neticesinde ortaya çıktı.

Fakat bu bölünme onların hasım kamplarında da vuku buldu. 1700 yılına doğru, en saygıdeğer, en bilgin dönmelerden birinin oğlu ve Sabbatay Sevi'nin ölümünden az bir zaman sonra doğmuş olan Baruchya Russo (Osman Baba), Sabatay Sevi'nin enkarnasyonu (cisimleşmiş şekli) olduğu ilân edildi. O zaman, ilk Hristiyanlıkta olduğu gibi, Sabatayistler, radikal kanatlarının resmî doktrini olan mistik bir teolojiyi, Mesih'in şahsında, Tanrı'nın enkarnasyonunun bir kristolojisini geliştirdikleri görüldü. 1716 yılına doğru, Baruchya Russo'nun (Osman Baba) Tanrı'nın enkarnasyonu olduğu sonucuna varıldı. Avrupa Yahudiliğinin en büyük merkezlerinde bu doktrinini yaymak için Selanik'ten görevliler gitti. Bu doktrin, önemli Yahudi toplulukları arasında büyük bir isteğin doğmasına yol açtı ve bazı yerlerde kök saldı. Polonya Sabatayistlerinin bazı temsilcileri, Baruchya ile temasa geçti ve onun enkarnasyon teolojisini kabul etti. Onlara eşlik eden Dönmeler grubu ise, bu iddialara ve nihilizme çok yakın olan bu aşırı akımlara var güçleriyle karşı koydu. Baruchya 1720'de öldüğü zaman, cemaati onun ilahî bir varlık olma hatırasını muhafaza etti. 1924 mübadelesine kadar onun mezarı, olağanüstü bir hümet nesnesi oldu. Onun ölümünden sonra, Fransa ihtilaline kadar yaşamış olan oğlu (bu da 1781'de öldü) ve bunun soyundan gelenler, aynı espiyiyle cemaati yönetmeğe devam ettiler. Baruchya'nın hasımları, Baruchya'nın aptallaştırıcı bir sara hastalığına yakalandığını ve eski bir sabatayistin onu robot gibi kullandığını açıkladılar. Onun taraftarları hiç şüphesiz başka fikirde idiler. Onlara göre o (Baruchya, Osman Baba) "çok bilgili ve nadir güzellikte bir adam" dır. Bu grubun mistik eserlerinin radikal antinomizmi'nin (antinomisme) menşeinin Baruchya'nın şahsî fikirlerinde olması inanılmayacak gibi değildir. Bununla beraber, bu konuda asla kesin bir şey söylenemeyecek, çünkü bu literatürün büyük bir kısmının bu gün kaybolduğu kabul edilmektedir. Fakat o dönemde bu literatür, Selanik'ten her tarafa yayıldı. Bu yerler arasından bazıları

Prag, Francfurt ve Mannheim'dir. Bazı Sabbatayist manüskritleri, hâlâ Baruchya'nın ismiyle sunulmuş vecizeleri ihtiva etmektedir. Daha sonra bunun taraftarları, hasımları tarafından, "Onyollular" olarak adlandırıldı. Onyollular olarak adlandırılmaları, farklı dinlerin yollarını birleştirmeyi arzu eden senkretikler olarak görülmelerinden ve yabancı unsurları cemaatin inançları arasına sokmalarından dolayıdır. Bununla beraber, yukarıda görülen enkarnasyon hariç, onların doktrinleri İslâm'dan, Hıristiyanlıktan ve Yahudi Kabbala'sından gelmiş olarak kabul edilebilir. Muhafaza edilmiş olan bu grubu ilgilendiren bazı dökümanlar, bize, yabancı "theologoumena" etkisine maruz kaldıkları kanıtı veriyor.

Bu, Dönmelerin diğer grupları için de geçerlidir. Bütün Sabatayistler "takiyye"yi uyguladılar, fakat bu husûsî bir senkretizm özelliği teşkil etmiyor ve orada, Baktaşilerin sufi tarikatının etkisinin sonucu olduğu kadar, sufilerinkine paralel bir durum da görülebilir. Ama, onların "Onyollu" adıyla polemik olarak adlandırılmalarında bir parça hakikat payı olması mümkündür.

Jacob Querido'yu da Baruchya Russo'yu da tanımayan Dönme gruplar, Sabatay Sevi ve onun ilk peygamberinin otoritesine bağlı kaldılar. Bunlar, XVIII. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Yakubilere yaklaşma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanınca, III. grubu oluşturdular. Bu farklı gruplar, Selanik'te ve Edirne'de değişik adlar altında belirdiler. XIX. Yüzyılın ve XX. Yüzyılın başlangıcının en eski dökümanları İzmirililer (Cemaatin ilk taraftarları ve onların düşüncelerini paylaşanlar söz konusudur) ve ya Kavalieros, Yakubiler ve Koniososlar diye üç grup altında belirtiyor. Daha yeni dökümanlarda, özellikle Türkiye'ye onların transfer edilmelerinden bu tarafa, bu üç grup şöyle adlandırılıyor: 1. Yakubiler, 2. Koniosesler veya Karakaşlar (Baruchya'nın cemaati), 3. Kapancılar veya Papular. Bu "Papular" terimi "eskiler" (kıdemliler) anlamına gelir ve her halde Sabatay Sevi'nin eski geleneğine yeni hiçbir şey katmadan muhafaza etmeği arzu edenleri belirtiyor.

Eski dökümanlar, daha açık ve uygun bir şekilde bu cemaatlerin her birinin sosyal durumunu gösteriyor. Jacob Querido'nun taraftarları, Selanik'te önemli mevkiele işgal ettiler. Kapancılar ve, diğer dökümanlara göre, İzmirililer büyük veya küçük tüccarlar idiler; daha sonraki nesilleri Türkiye'nin doktorluk ve hukukculuk gibi serbest mesleklerini icra ettiler. Başlangıçta, bu üç dönme cemaati saçlarını kesmekle, saç ve sakallarının traş biçimleriyle birbirlerinden ayrılmaya önem vermeleri yüzünden Selanik'in bütün berberlerini karşı-

hyorlardı. Aşağı sosyal çevre Karakaşlarınkiydi. Küçük zanaatçılar, kunduracılar, çorap dokuyucular, gündelikçi işçiler, kapıcılar vs. Karakaşlardandı. Bunlar, 1870 - 1920 yılları arasındaki Dönmelerin durumu için geçerlidir. Özgürlüklerin artması ve eski toplumun bölünmesiyle sosyal seviyeler de tabii olarak değişti. Nisbeten bölünmeleri daha çabuk olan ilk iki Dönme grubu, Jön Türk beyin takımına çok sayıda üye verdi. Karakaşların durumu da düzeldi ve ekserisi yavaş yavaş tüccar, özellikle İstanbul'da tekstil tüccarları oldular.

Geçen Yüzyılda Dönmelerin sayısında ileri sürülen rakamlar çok farklıdır. Bu konuda en eski döküman 1784 tarihli ve Danimarkalı şarkiyatçı Karsten Niebuhr'a aittir. En eski olan bu döküman, Dönmeleri 600 aile civarında göstermektedir. Genelde bu ailelerin çok çocukları olmasından dolayı zamanla durmadan sayıları artmış; fakat sonraki dönemlerde içerden evlenmelerin (endogami) etkileriyle bu artışta yeniden düşmeler olmuştur. 1850'den 1924 yılına kadar yapılmış çeşitli tahminler, Dönmelerin sayısını 5.000 ile 10.000 kişi civarında tahmin etmektedir (Bazıları, 1914 yılına doğru, Türkiye'deki Dönmelerin toplam sayısını 15.000 olarak göstermektedir). Aşağı yukarı onlar, sayımlarda, Selanik'te Türk olarak kabul edilenlerin yarısını, Yahudi ve Yunanlılardan oluşan bu vilayet halkının büyük çoğunluğunu teşkil ediyorlardı. Yakubiler ve İzmirli'lere gelince, bunlar, kendi aralarında yaygın olan açıklamalara göre, İslâm'ı kabul etmelerinin ardından Türk Yönetimi tarafından kendilerine tahsis edilen ayrı mahallelerde, Karakaşlar, hepsi aynı derecede olmamakla beraber, oldukça kendi içlerine kapanmış şekilde yaşıyorlardı.

Değişik grupların gizli sinagogları, dönme mahallelerinin merkezinde kurulmuş evlerin içinde ve tamamen dışarıdan görülmez bir şekilde yaralmıştı. Bu sinagoglar veya daha doğrusu toplantı yerleri, sinagoglarda bulunan Tora Sandığı (Ahid Sandığı) ve sıra gibi şeylerden hiçbirini ihtiva etmiyordu. Dönmeler, ikâmetgâhlarına yakın camilerde İslâm tarafından emredilen ibâdetlere katılıyorlardı-özellikle ilk iki grup bu İslâmî ibadetlere riayette daha titizlik gösteriyorlardı-fakat kendi inançlarına gerçekten uygun düşen âyin ve törenler sinagoglardaki idi. Âyinlerin ve dinî kuralların idaresi "Hocalara" veya İspanyol Yahudileri (sépharade) âyin usûlünde rabbini belirtmek için kullanılagelen bir terim olan "Hakhamim"lere bırakılmıştı. Dönmeler Selanik'te yoğunlaştırılmış olarak buldukları sürece (1900'lere doğru, Türkiye'nin değişik şehirlerine dağılmış Dönmeler, 10.000 civarındaydı) dışarıyla olan münasebetlerinde sadece Türkçe'yi kul-

landılar; fakat yaklaşık olarak 1870'lerden başlayarak çoğunluğu evlerinde de Türkçeyi kullanmaya başladı, Günlük dil olarak, kendi aralarında, İspanyol Yahudicesini kullandıkları ve önceki yüzyılda eserlerini bu dilde yazdıkları bilinmektedir. Dönmeler uzun zaman İbranice bilgisini muhafaza ettiler. Onların Selanik'in Yahudi öğretmenlerini evlerine çağırma alışkanlıkları olduğuna göre bu pek şaşırtıcı olmasa gerektir. Fakat bu İbranice bilgisi zamanla azalmıştır. XIX. ve XX. Yüzyıla kadar, bozulmuş özel işlek bir üslupta İbranî yazısını muhafaza etmişlerdir.

Halk İbranîcenin entelijansı (intelligence) kaybettiği zaman, Dönmeler, İspanyol Yahudicesinin fenomenlerine baş vurarak, fakat İbranî karakterini muhafaza ederek, dualarını (bu dualar XIX. Yüzyılın sonuna kadar İbranice olarak kalmıştır) yazdıklarını belirtmek enteresan olmalıdır.

Duaların İbranice olarak söylendiği zaman bile anlaşılmaş olduğu ve semitik dillerine ait özelliğiyle İbranîcenin geleneksel telafüzünün artık açık seçik farkedilmediği belirtilebilir. Dönmelerin dua kitapları, kolayca saklanabilen, İspanyol Maranlarınkine benzer, alışılmışın dışında küçük bir forma şekindedir. Her aile, hiç şüphesiz, en önemli duaları ihtiva eden bu küçük kitabın bir nüshasına sahip oluyordu. İkiyüz yıldan fazla bir sürede Dönmeler, kendi grupları dışında kalanların (yabancıların) liturjilerinin metnini tanımalarına engel olmayı başardılar ve bu süreler zarfındaki tahminlere dayanmak gerekmektedir. Belli bir oruç gününün başlangıcı ve bitişi ile ilgili iki kısa dua, tesadüfen, Abraham Danon'un eline geçmiştir.

Dönmeler, pratiklerinin ve inançlarının kesin tabiatı konusunda mutlak sessizliği koruyorlardı. Böylece onlar, bir ölçüde, Selanik Yahudileri arasında haklarında yayılmış olan kasıtlı söylenti ve hikayelere yardım etmiş oluyorlardı. 1935 yılından önce dua kitaplarından hiçbir yazılı metin sızmadı. Bu kitaplardan biri, Selanik'ten gelip İzmir'e yerleşen ve dönme geçmişiyle ilgisini kesmeye karar vermiş bir aile tarafından Kudüs İbranî Üniversitesi Kütüphanesi'ne, bu tarihte, teslim edildi. Ben bu metni 1942 yılında yayınladım. Bu metinde yer alan duaların temel seksiyonlardan gelen ve İspanyol Yahudilerine ait olan "siddur" ve "mahzor"dan yayılan resmî (authentiques) Yahudi duaları olduğunu görmek bizim için sürpriz oldu. Bununla beraber, Dönmeler Sabatay Sevi'nin mesihliğine imanlarını açıklamanın bütün muhtemel sebeplerini kavramak amacıyla önemli değişiklikler yapmışlardı. Sabah dualarının sonunda okunan, geleneksel ortodoks Ya-

hudi kredosu (âmentüsü) olan Maimonide'nin (İbni Meymun) 13 Maddesi yerine, burada, çok anlamlı Şabatayistlerin kredosu konuldu. An'anevî dualar veya Mezmurlar'ın ilâhî emirlerden bahsettiklerinin her defasında, her yerinde, bu kelimeyi dualarında Dönmeler, kendi "İnançları"ndaki kelimeyle değiştirdi. Bu sabatayistler için, inancım mistik değeri, kabul da edilmeyen geçerli de olmayan dinî emirlerin yapılmasının yerini tutuyordu. Dinî düşüncelerden manevî düşüncelere bu dönüşüm, yine de bu Yahudileri, dualarından millî özellikleri kaldırmaya götürmedi. Okuyucuya bu dualardan hiçbir şey, bu Dönmelerin aynı zamanda Müslüman olabileceğini düşünme imkanı vermiyor. Bu kredonun (âmentü) bir tercümesini vermek ilgi çekiçi olabilir:

Kesin imanla, hakikat Tanrısının gerçek olduğuna, (sephira) "tipheret"te bulunan İsrail'in Tanrısına ve "İsrail'in medâr-ı iftiharî, övüncü" ne inanırım. Bu sadece bir olan imanın üç düğümüdür.

Kesin bir imanla, Sabatay Sevi'nin hakikî Kral Mesih olduğuna inanırım.

Kesin imanla, efendimiz Musa tarafından bize verilen Tora'nın aslına uygun Tora olduğuna inanırım. Şöyle yazıldığı gibi: "İşte Musa'nın İsrailoğullarına sunduğu Tora, işte Musa aracılığıyla Tanrı'nın onlara verdiği kurallar ve gelenekler". O, iradesiyle kendisine bağlananlar için Hayat Ağacı'dır ve onun taraftarları mutlu olacaktır... [Bir çok Tanah (Eski Ahid) cümlesi, burada Tora'nın övülmesine örnek gösterilmiştir].

Kesin imanla, bu Tora'nın değiştirilmediğine ve başka Tora olmayacağına inanırım. Yalnız dinî emirler yürürlükten kaldırıldı, fakat Tora ebediyen ve sonsuza kadar olduğu gibi kalacaktır.

Kesin imanla, Sabatay Sevi'nin hakikî Mesih olduğuna ve dünyanın dört bir yanına dağılmış İsrail'in sürgünlerini toplayacağına inanırım.

Kesin imanla, ölülerin dirileceğine; ölülerin yaşayacağına ve toprağın tozundan kalkacaklarına, inanırım.

Kesin imanla, Hakikat Tanrısı'nın, İsrail'in Tanrısı'nın Süleyman Mabedi'ni gökten yere, bize kadar, indireceğine inanırım. Şöyle denildiği gibi: "Eğer Tanti evi yapmayacaksa, onu yapmak isteyenler boşuna çalışırlar". Yakın zamanımızda gözlerimiz görsün, kalbimiz neşelensin ve ruhumuz sevinçle çoşsun. Amin.

Kesin imanla, Hakikat Tanrısı'nın, İsrail'in Tanrısı'nın bizzat kendisini, "tevel" (diye adlandırılan) bu dünyada göstereceğine inanırım.

Şöyle denildiği gibi: "Sion'a döndüklerinde onlar gözleriyle Tanrı'ya görecekler". Yine şöyle denilmiştir: "Tanrı'nın zaferi kendini gösterecek ve her can bu zaferi görecek". Çünkü bu bizzat Tanrı'nın ağzıyla ilân edilmiştir.

Yalnız üçü bir olan imanın üç düğümünde, "İsrail'in zaferini" bırakmayacak olan Hakikat Tanrısı, İsrail Tanrısı, Adil, Mesihini, kurtarıcımız Sabatay Sevi'yi yakında ve günümüzde bize göndermek hoşuna gitsin. Amin.

Hiç şüphesiz, cemaatin ilk dönemine ait olan bu kredonun yazarının, ilk Sabatayistler gibi, "imanın üç düğümü", yani (on sephiroth'un) sudurundan keşfedilmemiş dünyada tanrının üç belirtisi sayılan, Hıristiyan Teslisi ile pek ilgisi bulunmayan teoriyi benimsemiş olduğu ortaya çıkıyor. Bu yazar, tanrının bu "görünümleri"nden veya düğümlerinden birinin Sabatay Sevi'nin şahsında ortaya çıkmış olabileceğini düşünüyor. Bu teoriyle onun, ilk Sabatayistlerin, özellikle Gazze'li Nathan'ın teolojisine uygun olduğunu zannettiği şey, Mesih'in kıyametten önce dünyada bin yıllık hâkimiyetini kurduğu zaman (Milenium), Tanrı'nın açıkça kendini göstereceğidir. Bunlar, Yahudilikte bulunan Sabatayistlerin fikirleridir. Mistik din değiştirme (Müslüman olma), bu liturjik dualarda hiç bir rol oynamamaktadır. Sabatay Sevi'nin ortaya çıkmasından önce yürürlükte olan âyin ve törenlerle ilgili kural- ların şimdi yürürlükten kalktığı kanaati varsa da, bu anlamda bir şeye rastlanmamaktadır. Bütün bunlar, bu dökümanın orijinal inanç temellerinde hiç bir değişikliğe müsamaha göstermeyen Kapançılara ait bir aileden geldiği vakıası ile uyumaktadır. Baruchya cemaatinin dua kitapları tamamen farklı bir muhtevaya sahiptir. Bu dua kitapları, İbranice adıyla belirtilmiş olan Bruchya'yı, enkarne (cisimleşmiş) olmuş Tanrı gibi göstermişlerdir. Yukarıda işaret edilen dua kitabında, yalnız özel bazı anlarda muhafaza edilmiş derin bir sessizlik, bu taraftarların gizlice dinî inançlarını icra ettikleri vakıasını göstermektedir. Eski bir Yahudi duasına şu yakarış ilâve edildi: "Senin İnanem herkes tarafından kabul edildiği zaman", yani onu şimdi olduğu gibi gizlilik içinde muhafaza etmene gerek kalmayacak. El yazmalarına göz atıldığında dualar ve bu grubun benzeri diğer şeylerin o zaman İspanyol Yahudicesine tercüme edilmiş olduğu görülecektir.

Son senelerdeki bulgular, Dönmelerin temel literatür dilinin İspanyol Yahudicesi olduğunu gösteriyor. Salomon Rosanes, 1917'de Selanikteki büyük yangında, temel üç dönme gruptan biri olan İzmir- liler'in arşivlerinin ortadan kalkmış olduğunu açıkladığı zaman bilhassa,

bu literatürün kesin olarak kaybolduğu görüşü sık sık ortaya atıldı. Fakat, yazılı belgeleri bastırmaya muktedir olamayan ve sahip oldukları önemli metinlerin kopyasını saklamak zorunda kalan muhafazakâr grupların durumunu gözönünde bulundurmamak unutuluyordu. Kanaatime göre, hiç bir döküman, 1924 yılından önce, hariçten olan insanların eline geçmemişti. Bu tarihe kadar, cemaat, kendi içine kapanmış bir halde kaldı.

1875'lerden itibaren dağılma alâmetleri kendini göstermeye başladı. Bu sırada, Dönme gençlik, baş kaldırdı ve Türk Milleti ile sıkı ilişkilere girmediği, o çağda Fransız kültürüne bütün girişlerden önce belirtilmesi gereken şey olarak Avrupaî eğitimden istifade edebileceği istedi. Dönmeler, menşei Selanik'te bulunan Jön Türk Hareketi'nin teşkilatı olan İttihad ve Terakkî Komitesi'nin başlangıç döneminde önemli rol oynadı. Bu hareketin mensupları arasında, özellikle Dönme cemaati olan Yahubiler ve İzmirli'lerden bağımsız meşhur düşünürler vardı. Bunlar, eski fanatik inançlarının yıkılmasından sonra, dinî vakıa karşısında "açık" ve menfi bir durumu benimsemekte başarılı olmuşlardı. Fakat, vatanperverliklerini ve Türk milliyetçiliklerini ütöpik Yahudi mesihçilikleriyle birleştiren dindâr Sabatayistler de vardı. İlk Jön Türk Hükûmeti'nin üç bakanından ve Jön Türk Partisi'nin önemli liderlerinden biri olan Cavit Bey'in Dönme olduğu, Karkaş Cemaatinin içinde büyük bir rol oynamış bulunduğu bunun delilidir. Cavit Bey, Osman Baba diye adlandırılan, cisimleşmiş Tanrı olarak kabul edilen Baruchya Russo'nun direkt soyundan gelen Russo ailesinin önemli bir grubu sayılan Karkaşlar'a mensuptu.

Dönme ailelerinin büyük çoğunluğunun ailevî geleneklerini muhafazaya dikaat ettiğini; resmî Türk isim ve soy isimlerinden başka, gizlice çocuklarına İbranice ve İspantol Yahudicesiyle ad ve soy ad verme alışkanlıkları bulunduğunu da burada belirtmek gerekir. Dönmeler, bu isimlerin "Cennetteki" isimleri olacağını kabul ettiklerinden, kendi aralarında, İbranice ve İspanyol Yahudicesi isimleri kullandılar. Son zamanlarda öyle bir noktaya gelindiki; Dönme aydınlar sınıfının mensupları, Yahudi ziyaretçileriyle özel görüşmelerinde, onları sırlarına ortak ettiler ve bilgice bir eda ile, Türk kart vizitleri üzerine İbranice isimlerini yazdılar. Fakat başka yere nakledilmelerinden sonra Dönmeler, Türk çevrede asimile oldular ve Yahudi çevre ile bağları kesildi. Bu gün geriye sadece inançlarını sıkı sıkıya muhafaza eden az bir ortodoks Sabatayist grup kaldı. Bu grup, bilhassa Karakaşlara aittir. Karakaşlar da modern hayatın akıntısına son olarak katıldılar. Bu

grubun halâ kendi dinî teşkilatlarını devam ettiriyorlarmış görünüşü vardır. Diğer iki grup, karma evlilik, menfaat sağlayamama ve iradî asimilasyon sebebiyle, hızla dağılmaya doğru yol aldılar. Bununla beraber, bu sonuncular arasında bile halâ geleneklerine sadık kalan aileler mevcuttur. Bu durumun bizi şaşırtmaması gerekir. Halkların mübadelesi sırasında, Selanik'in Dönme liderleri, Selanik'te kalabilmek gayesiyle, resmen Yahudi olduklarını açıklayarak, Yunan Hükûmeti'nden orada kalma izni almaya çalıştılar. Bu istekleri reddedildikten sonra, bu Dönme ailelerin çoğu, sahip oldukları belgeleri, el yazması dökümanları Yahudi dostlara bıraktılar veya sattılar. Fakat bu Yahudi dostlar, II. Dünya Harbi sırasında, Almanlar tarafından girilen Yunan Yahudiliği kıyımından sağ olarak kurtulanların bulunduğu kabul edildiğine göre, Dönmelerin Yahudi dostları bu el yazısı dökümanları halka mal etmediler. O halde, önemli tarihî dökümanların daha yeni ele geçirilmiş olduğu düşünülebilir. Özellikle İzmirli grupundan, XIX. yüzyılın çok sayıda Dönme manüskritlerinin İsrail'e ulaşması benzeri şartlarda olmuştur. Bu dökümanlar, genel olarak, şimdi, Kudüs İbranî Üniversitesi Kütüphanesinde ve Üniversiteye bağlı Yakınoğu Yahudi cemaatleri üzerinde araştırma yapan Ben-Zvi Enstitüsü'nde bulunuyor. Halbuki biz sadece, Baruchya cemaatinden gelen yalnız bir el yazması döküman biliyorduk. Bu döküman da bundan 15-20 sene önce New-York'a ulaşmıştır. Bu, İspanyol Yahudicesi ile yazılmış Kabbalistik bir metin kitabı ve Dönmelerin temel bayramlarından biri için Sabataistlere ait bir kaç vaaz özetidir. Bu dökümanlar arasında ayrıca bir kaç dua ve XVIII. Yüzyılın ortalarından kaldığı tesbit edilebilen bir kaç şiir de bulunmaktadır. Bu şiirlerden birisinin yazarı, kendisinin kurtarılmasını istemek gayesi ile, Baruch ya'ya "Mio dio Baruch Yah" diye başvuruyor. Bu dua XVIII. yüzyılın Yahudi kaynaklı dökümanlarında rastladığımız şekilde Baruchya'ya imam ifade ediyor. Bir gün, bu cemaatin diğer metinleri basılacak-İstanbul Karakaş aileleri elinde hiç şüphesiz bulunan-ve bunlarla son Polonya Sabataistleri arasında mevcut olan ilişkileri daha fazla açıklamaya meydana verecektir.

Frankist hareketi olarak adlandırılan akım, Polonya Sabataistlerini kitle halinde, 1759 yılında, din değiştirmeye, Katolik olmaya götürdü. Bu hareket, özellikle, Baruchya Podoliens taraftarları arasında bu gruba katılmak için gelen yeni kimselerle karşılaştı. 1791 yılında ölünceye kadar, merkezini Offenbach'da koruyan bu hareketin lideri Jacob Frank, mensuplarını Selanik'te yakından tanıdığı Baruchya'nın fikirlerinden istifade etmişti. O, bunu konuşmalarında sık sık belirtiyor ve

meydana getirdiği cemaat, uzun zaman dış görünüşü itibariyle Katolik olan, dönmelerin ancak radikal bir kolu oldu. Selanik ve Varşova merkezli iki dönme cemaat arasındaki münasebetler XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Şahsen ben, 1920 den sonra bile, onun var olan bir olayına şahit oldum. Viyana'yı ziyaret eden bir dönme, grubunun görünüşte Katolik olan Varşovalı bazı ailelerle sıkı münasebetler içinde olduğunu bir Yahudi dostuna söylemişti. Fakat Baruchya'nın doktrinine bağlı olan taraftarları Kabbala'nın sembolizmini ve mitolojisini muhafaza etmiş olmalarına karşılık Jacob Frank, bunu reddetti ve radikal Sabataistlerin antionizminin ve nihilizminin halk dilinde daha kaba öncüsü oldu. O, Sabatay Sevi ve Baruchya'yı gerçek Tanrı'nın dünyada tanınmasını sağlayacak "ilk iki"ler gibi görüyordu. Tarih içinde Dönmelerin varlıklarının en önemli sonucu, Jön Türk hareketindeki etkileri dışında, bu Polonya Frankist hareketini doğurması ve ona yol açması oldu. Bu noktada, ütöpik ve anarşik mesihî faktörler, bütün geleneğin tamamen yok olmasına, yeni bir iman ve yeni bir hürriyetin aranmasına yolaçtı.

Şimdi Yitzhak Ben-Zvi, Moshe Attias, Yitzhak R. Molkho, Rivka Shatz ve bizzat ben tarafından yayınlanmış dönme manuskritlerine gelelim. Yukarıda belirttiğim gibi, bu manuskritler günümüzde genellikle Kapancılar olarak adlandırılan İzmirliilerden gelmiştir. Bu manuskritler özellikle farklı iki edebî türdendir. Manuskritlerin ilk serisi şarkıları ihtiva etmektedir. Bu şarkılar, çok sayıda dinî ilâhiler de dahil, toplam beşyüz civarında şarkıdan ibarettir. Attias ve ben, 1948 de, 244 şarkıyı ihtiva eden bu manuskritlerden birini neşrettik. Söz konusu olan şarkılar bütün dönme gruplarında müşterek olan ilk temel litürjiden -Frankist manuskritlerinde onlar arasından bazılarına rastlanıyor! - ve bu grubun önemli şeflerinden biri tarafından kompoze edilmiş şarkılardan meydana geliyor. Önceki şarkıların bir kısmı İbranice ve çok az bir kısmı Türkçe'dir (fakat bu Türkçe olanlar da İbraniceye ait karakterde yazılmıştır); bu şarkıların muayyen bir kısmı derviş tarikatından gelmedir. Fakat cemaat birinci ve ikinci nesline kadar geriye doğru gidenler de dahil şarkıların en büyük kısmı İspanyol Yahudicesi ile yazılmıştır. Attias, bu şarkılar arasından önemli kısmının yazarının kimliğini tesbit edebilmiştir. Bu yazar Judah Levi Toba'dır. Bu zamana kadar bu isim tamamen meçhuldü. Bu kimse, aynı zamanda, Tora'nın bazı "sidrot"ları üzerine İspanyol Yahudicesi ile yazılmış uzun mistik vaazların yazarıdır. Sidra "Lekh lekha" (Tekvin, 12-17) üzerindeki sohbetler, vaazlar, 1960 yılında İbranice'ye tercümesi, Molkho ve Madam Shatz tarafından yayımlandı. (Sidra "Bereşit" üze-

rine diğer uzun bir manuskrit, İbrani Üniversitesinde bulunan diğer bir manuskrit içerisinde muhafaza edilmektedir). Judah Levi Toba'nın şarkıları gibi, nesir biçimindeki bu metin, onun yazarının ve grubunun dinî düşüncelerini öğrenmek bakımından en önemlilerindedir. Biz onun tarihini doğruya yakın bir tahminle belirleyebiliriz. Madam Shatz'ın bu metin üzerine yaptığı kıymetli incelemesinde belirttiği gibi, yayımcılar, bunun dönmelerin ilk kuşağından geldiği ve 1700'den biraz sonra yazılmış olduğu kanaatinde idiler. Judah Levi Toba, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında yaşamış gibi görünmektedir. O, 1783 senesinden İslâm için felâketli bir yıl olarak bahsediyor; bu yıl, Osmanlı İmparatorluğunun Kırım'ı kaybettiği bir yıl oldu. Kırım'ın kaybedilmesi Türk gücü için bir dönüm noktası teşkil etti ve bu onun gerilemesinin sebebi oldu. Bu dinî konulardaki vaazların çok dikkatli bir tahlili, bunların yazarının Dönmelerin önemli bir lideri olduğu ve İzmirliğin geleneği içinde şimdiye kadar Türk ismi Derviş Efendi olarak bilinen kişi olduğunu açıklamaya imkan veriyor. Bu, incelemeyi gerektiren bir husustur.

Başlangıçtan itibaren hasımları olan Yahudiler, Dönmeleri, gizli toplantılarında, âyinlerinde ve törenlerinde zina ve serbest aşk yapmakla suçlamaktan geri kalmıyorlardı. Bu çeşit suçlamalar, dinî polemiklerde özellikle gnostik ve mistik cemaatlere doğru yönelmiş olanlarda alışkanlık haline gelmiş bulunmasına rağmen, mevcut durumda bu suçlamanın bir hakikatı yansıttığını düşündürecek birtakım sebepler vardır. Dönemin dökümanları bu konuda bize sayısız deliller ve güç vermektedir. Husûsî olarak kendilerinin anlattıklarına göre, Dönmeler bizzat kendileri dinî hayatlarının yüksek anları kabul ettikleri bazı bayramlarda, evlerinde zevk ve eğlence içinde geçen âyinlerin yaşadığını belirtiyorlar. 1910 yılında iki Dönme genci, benzeri zevk ve eğlence içinde geçen âyinlerin halâ yaşadığını kendileri ile beraber eğitim gören Yahudi arkadaşlarına açıklıyorlar. 1942 de İsrail'den gelmiş saygıdeğer bir misafir ile konuşmasında İzmir'e yerleştirilmiş bir doktor, Selanikte dedesinin kadın değişme âyinine katılmış olduğunu söylüyor. 1800'lerde İzmirliğin lideri Derviş Efendi yalnız büyük bir Kabbalist değil, aynı zamanda açıkca kadın değişmenin mistik doktrinini ve zina âyinini savunmuş olduğu, 1900'lerde, Dönmeler arasında halâ söylenmektedir. Hattâ o bu uygulamaya Zohar ve Kabbala'da temel bulmaya çalışmış olmalıdır. Neşretmiş bulunduğumuz manuskritler, bize, Derviş Efendi ile ilgili olarak söylenenleri doğrulamak imkanı vermektedir. Çünkü aynı dönemde cemaatin farklı iki üyesinin sözkonusu olması az ihtimaldir. Dönmeler, kendi başlarına Yahudi

dostları ile konuştuklarından, sohbetlerinde, Türk isimlerini; kullanıyorlardı, fakat yazılı şeylerde hemen hemen yalnız İbranice isimlerini kullanıyorlardı. Dinî sohbetlerinde, vaazlarında Judah Levi Toba, birçok defa, temize çıkarmak gayesi ile, Kabbala'nın ifadesini kullanarak bu teorileri ileri sürmüştür. Fakat Toba, kendi niyeti için anlatımlarını kullanarak, onları baştan aşağı tersine çevirdiği ve tamamen çarpıttığı açıktır.

Bu, mesihî dönemlerde, dindâr Yahudilerin ahlâkî kurallarına aykırı düşen seksî anarşinin ve hoş olmayan bir şekilde biraraya gelmenin bu teorisini Dönmelerin "eski kitaplara" dayandırmaya çalıştıklarını bize açıklamaktadır. Baruchya ve haleflerinin Tora'da yer alan mahremeler arasındaki zina yapma yasaklarının kaldırıldığını açıkladıkları bilinmektedir. Bunun için onlar "Atzilut Tora'sı"nın hükümlerine başvuruyorlardı. Bu Tora'da tabiatın bütün yasaklamaları onlar için müsbet durum ifade ediyordu. Toba'nın kuralları bu alanda en aydınlatıcı dökümanlardan birini teşkil etmektedir. Bu kurallar, bu dökümanda, Yahudi kaynaklarından başlayarak ve Yahudivâri delil getirmenin yardımı ile sonunda ilmihal içinde yer alacak noktaya varmaktadır. Bu, bu gibi yorumların arkasında gizli olan hassas faktörlerin çokluğunu göstermektedir. Judah Levi Toba, bu yeni açıklamayı, bizzat Sabatay Sevi'ye atfetmektedir. O, daha önce yapılan yorumları altüst eden, "Kanun"un bu yeni okunuşuna kendisini sevkeden şartlar üzerine tamamen yeni bir efsane ilâve etmektedir. Toba, ilâhiyat ve "inan-anlar"ın ahlâkî için, bahsettiğimiz tarihi ve manevî Tora'nın iki anlamı gelebilen açıklamalarından bütün neticeleri çıkarmaya çalışmaktadır. O halde peygamber İşıya'nın öldürülmesini emreden kral Manassé⁵ haklıdır! Zira kral Manassé, ne yasak olan ile olmayan, ne temiz olan ile olmayan arasında artık ayırım bulunmadığı şeklinde yüksek planda konuşurken, İşıya "Beriah Tora'sı" çerçevesinde konuşmaktadır. Çünkü bu plânda menfi kurallar görünmemekte veya zıt kurallara dönüştürülmektedir. Elişa'nın Sunamite'ye⁶ ziyaretinin Tanah'ta (Eski Ahid) anlatımı⁷ zina âyini için bir misal olmuştur.

5 Rivayete göre İşıya, Menase (Manasse)'nin emriyle öldürülmüştür (Nesim Bahar, İbrani Tarihi, 3. kısım, sf. 99. Çev).

6 Sunamite, Şunem'in (Shounem) bir köyüdür (La Bible, Paris 198, sf. 386 dipnot b. Çev).

7 Elişa, Şunem'i ziyaret ettiğinde, Şunemli bir kadınla karşılaşır. Bu kadın onu ekmek yemeğe zorlar. Her geçtiğinde o eve uğrar. Kendisine ayrı bir yer yapılır. Oğlu olmayan bukadının bir yıl soara çocuğu olacağı söylenir ve çocuk olur (II. Krallar, IV. Bap. Çev).

Epiphane'nin bahsettiği evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya karşı olan bu gnostiklere burada hemen hemen yeniden kavuşulmaktadır. Onlara göre, Elişa (Elisee) şeytanlarla birleşebilecek ve bu vasıtayla da çocuklar dünyaya getirecektir. Bize ulaşan şarkılar arasında besin, sofraya, gülün açılışı, "donatmak" ve "yapmak" sembolini kullanan bazıları, hiç şüphesiz, bu çeşit âyinlerin icrası için yapılmaktadır. Toba'nın sofrası (masa) şarkılarında kullandığı bu sembollere, seksî hüviyete sahip nesir yazılarında rastlanmaktadır. Toba, yasak olan ve şimdi kutsal dinî bir aktı oluşturan şeyin müsaade edilmesini açıkça övmektedir. Bu dinî sohbetlerde, şunun gibi formüllere rastlanmaktadır: "Hürriyet manevî Tora'nın sırrıdır". Bu prensip, gayr-i ahlâkî mistiklerden, Tanrı'nın çocuklarının hürriyetine ait pavlosçuların tezine daha yakındır; "Militanlar, kaidelerden, kurallardan kurtulmuşlardır"- Bu, Jacob Frank'ın Polonyahlara ait vecizesi içinde yer alan paradoksal talimatıdır. Toba'da rastladığımız şey, Dönmeler'in çok eski talimatının bu olduğunu göstermektedir. Çünkü Dönmelerin terminolojisinde militan, yok edilmesi ve kendi öz alanından kovulması gereken, şeytanî ve rezil güç olan "kelipah"a karşı koymakta bizzat öncülük yapan taraftarlarını ifade etmektedir.

Vladimir Gordlevsky'e göre, Dönmeler, bu teorilerle, bilhassa "mum söndürme"nin içkili ve eğlenceli âyiniyle, Doğu Yahudiliğinin yer altı akımlarına sahne olmuş Selanik'te rastlanmıştır. Gordlevsky, bu teorilerin, yüz yıllardan beri gizli olarak devam etmiş olduğunu tahmin etmektedir. Ben, bu faraziyelerin doğru olduğunu zannetmiyorum. Gordlevsky, Kabbala'nın literatürünü bilmiyordu; Kabbalistlerin kutsal kitabı Zohar'dan çıkarıldığını ve Dönmeler'in onu bu kitaptan almış olduklarını zannediyordu. Sonuna kadar gittiğinde, şiddetli ve radikal mesihî kıpırdanmanın sonuçlarını bize, Yahudiliğin iç cereyanlarının ortaya çıkması göstermektedir. Onun sonucu, felâkete yolaçabilmekte, uçuruma götürebilmektedir. Kendiliğinden tuhaf eğilimler ve ahlâk dışı davranışlar, bu ortamda alabildiğince yayılmaktadır. Sabatayizmin tarihi, özellikle onun radikal kanadının, Dönmelerin Tarihi, Dinler Tarihi'nin bütün sahalarında rastlanmakta olan bu sapmayı açıklamaktadır. Buna benzer durumlar eksik olmamıştır. Dönmelerin bu ikili tutumları (iki prensip, din arasındaki çelişkileri), 1164'deki büyük mesihî hareketten sonra, İran'da, Alamut'ta (Alamut Kalesi'nde), İsmâîlilerin radikal kanadında gelişmiş bulunan harekete çok benzemektedir. Nasıl Sabatayistlerde "Mesih" yasak olmanın yapılmasına müsaade ettiyse, İsmâîlilerin radikal kolunda da "İmam", "sizden Şeriat'ın (İslâm'ın gelenekçi çerçevesi) hükümlerinin

yükünü kaldırdı ve sizi ,Kıyamet'in (öldükten sonra dirilmenin) statüsü içine dahil etti, soktu" şeklinde açıklanmıştır. "Kıyamet" in bu durumunu açıklayan İsmaililerin Nizarı kolu, ona sizi "kanun" un üzerine çıkararak bir durum gibi bakmıştır. Bu, aşağı yukarı, Sabatayistleri "atzilut" un manevî Tora'sı hakkında söyledikleri şeydir. "Kıyamet" in yeni durumu içine dahil olma, Ramazan Orucu'nun sembolik olarak icra edilmesiyle ve şarap içerek yapılmaktadır. Bu iki olay arasında tarihi hiçbir bağ bulunmamasına rağmen, mantık aynıdır.

Gördüğümüz gibi, Dönmelerin ahlâk dışı teorileri, yalnız bir grubun özelliği değildi. Şahsen Toba, durmadan yalnız onları haklı göstermeye çalıştı; fakat kendi kafasından bir şey ilâve etmedi. 21 Adar bayramı, "mum söndü" bayramı, 1750 yılına doğru Baruchya'nın taraftarlarınınca Sabatayistlerin bayramları listesinde yer aldı. Bununla beraber, bu tarih, Edirne'den gelen Dönme cemaatin en eski takvimleri içinde belirtilmedi. Fakat böyle olmakla beraber, bu bayram, o sırada, bütün Dönme cemaatleri tarafından aynı şekilde kutlanmış olmalıdır.

Juda Levi Toba tarafından sunulmuş Kabbalistik sistemde ve onun ilâhilerinin teşkil ettiği sistemin temelinde, önceki yazarlara nazaran, yeni bir unsur vardır. Sabatayizmin ilk önemli ilâhiyatçısı peygamber Gazze'li Nathan'dır ve Balkan Yarımadasında 1680 yılında ölünceye kadar fikirlerini propaganda etmiştir. O, büyük dinden dönmeden (*apostasie*) üç yıl önce, Üsküp'te ölmüştür. Onun yazdıkları kadar hatıraları da Dönmeler arasında çok büyük şöhrete ulaşmıştır. Bunda bizi şaşırtacak bir şey yoktur. Çünkü o, Yahudi olarak kalmış olmasına rağmen, bu harekete gönül vermiş olanların içinde buldukları durumdan tedirgin olmamaları için mistik dönmeliği savunmuştur. Hareketin ikinci ilâhiyatçısı çok farklıdır. Maran olarak doğmuş olan bu ikinci ilâhiyatçı Abraham Miguel Cardoso (1626-1706), Nathan'ın tam aksine, mistik dönmeliğin (din değiştirmenin) kararlı bir düşümanı olmuştur. Son senelerinde o, Dönmelerin şeytan tarafından aldatıldıklarını aralıksız yazmıştır. Bizzat onun belirttiğine göre, cemaatin üyeleriyle münasebetleri çok gerginleşmiştir. Bundan dolayı cemaat, onu, cemaatten tard etmiş ve Sabatayistlere ait bu tip özel ilâhiyatla savaşmasına müsaade etmemiştir. Zamanla bu polemikler unutulmuştur. Cardoso'nun ölümünden sonra yazdıkları, cemaat arasında dolaşmaya başlamış-ne zamandan itibaren olduğunu söylemek zordur, belki 1750'lerden sonradır- ve Cardoso'nun Sabatay Sevi ve ilk Dönmelerle özel münasebeti olduğu imajı değişmiştir. Toba'nın yazılarında ve şiirlerinde Cardoso, Gazze'li Nathan'dan yana, cemaatin dostu ve ideologu olarak

görülmektedir. Toba, Gazze'li Nathan ve Abraham Cardoso'dan tamamen farklı Kabbalistik sistemlerden yararlanmış ve bu sistemleri birbirine karıştırmıştır. O, bundan, Cardoso'ya tamamen yabancı, şahsî üslûbunun kendisini gösterdiği yepyeni bir sistemi, ahlâk dışı unsuru ondan elde etmiştir. Böylece, Sabatay Sevi'nin din değiştirmesinden (Dönmesinden) yüz sene sonra, başlangıçtaki anlaşmazlıklar tamamen unutulmuştur. Toba'nın grubu içinde Cardoso'nun yazdıkları incelenmiş, yeniden kopye edilmiş ve hattâ kısmen İspanyol Yahudicesine tercüme bile edilmiştir. Cardoso'nun önemli metinleri, Dönmeler tarafından saklanmış olan manüskritler arasında bulunmuştur.

Öyle görünüyor ki Judah Levi Toba, Dönmelerin son önemli kişisidir. Onun zamanında, ortodoks Kabbalistik ve sapık (heretik) Sabatayist literatür ile oldukça içli dışlı (haşır neşir) olunmuştur. Dinî sohbetlerini dinleyenler, en azından kısmen, anlaşılmasız fikirlerini anlaya bilmişlerdir. Sabatayistlere ait mesihî inanışlar, cemaatin manevî dünyasında, son derece, kök salmıştır. Çelişkili bir bilgi ile verilmiş ve desteklemiş bu inanç, eski Türkiye'nin bütün dönemlerinde varlığını sürdürebilmiştir. Fakat onun bozulması, parçalanması yeni Türkiye ile başlamıştır. Modern hayatın şartları Dönmelerin çoğunu asimile olmaya sevk etmiş; o zamandan sonra cemaat varlığını uzun zaman devam ettirmeğe muktedir olamamıştır. Dönmeleri Yahudi cemaatine katılmaya ikna etmek için teşebbüsler yapılmıştır. Bazı Dönmeler Yahudi mazilerine bağlılığı ve ilgiyi muhafaza etmiş olmalarına rağmen, Sabatay Sevi'ye inançlarının yok olmasından sonra bile, denemeler sonuçsuz kalmıştır.

Bununla beraber, inanan Dönmelerin günümüze kadar varlıklarını sürdürdükleri doğrudur. 1960 yılının ilkbaharında, bana bilgi veren Türklerle ilgili meselelerin bir uzmanı, temas halinde bulunduğu Karakaşlar grubunun "Hoca" lakabıyla bilinen dinî liderleriyle konuşmağa muvaffak olmuştur. Bu uzman, Karakaşların dinî şeflerinden, Dönmelerin aktüel durumlarını ilgilendiren önemli bilgiler almıştır. Dönmelerin bu lideri, İsrail'de araştırmalar yapmakta olan ve Sabatayist hareketi Yahudi Tarihinin ve Dinler Tarihi'nin en önemli olaylarından biri olarak gören bir Dönme grubun varolduğundan bahsedildiğini duymuştur. Sabatay Sevi'nin gizli taraftarlarından İsrail'de de bulunduğunda hiç şüphe yoktur! Zaten bizim dikkatimizi çeken de sadece bu durumdur, bu espridir.

BİBLİYOGRAFYA

- ATTIAS, Moshe et SCHOLEM, Gershom G., *Sefer shirot ve-tishbahot shel ha-shabtaim* (Le Livre des Cantiques et des hymnes des Sabbatéens), avec une introduction par Itzhak Ben-Zvi, Tel Aviv, 1948.
- "Piyyut u-tefillah le-simhat torah meha-payyetan ha-shabtai rabbi Yehuda Levi Toba" (Chant et prière pour la fête de Simhat Torah par le poète sabbatéen Judah Levi Toba), dans *Sefunot, Annual for Research on the Jewish Communities in the East*, tome I, Jérusalem, 1956, p. 128-140.
- "Piyyut shabtai be-mivta ashkenazi" (Un chant sabbatéen, avec la prononciation en hébreu ashkenaze), dans *Mahberet, Les Cahiers de l'Alliance Israélite Universelle*, vol. VII, Jérusalem, 1958, p. 176.
- BENDT, THEODOR, "Die Dönmes oder Mamin in Salonichi", dans *Ausland*, LXI, 1888, p. 186-190 et 206-209.
- BEN-ZVI, Yitzhak, "The Sabbateans of Salonica", dans *The Exiled and the Redeemed*, Philadelphie, 1957, p. 131-153.
- "Ha-shabtaim bi-zemanenu" (Les Sabbatéens d'aujourd'hui), dans *Metzudah*, VII, Londres, 1954, p. 331-338.
- "Kuntres be-kabbalah me-hugo shel Barukhya" (Une brochure kabbalistique du cercle de Baruchya), dans *Sefunot*, III-IV, Jérusalem, 1960, p. 349-394.
- BRAWER, Abraham Jacob, "Zur Kenntnis der Donmah in Saloniki", dans *Archiv für jüdische Familienforschung*, II, no 4-6, Vienne, 1916, p. 14-16.
- CARLEBACH, Azriel, "Dönme", dans *Exotische Juden*, Berlin, 1932, p. 154-156.
- DANON, Abraham, "Une secte judéo-musulmane en Turquie", dans la *Revue des Etudes juives*, XXXV, 1897, p. 264-281.
- "Unce secta judéo-musulmane en Turquie", dans *Actes du XI. Congrès des Orientalistes*, 3 section, Paris, 1899, p. 57-84.
- GALANTÉ, Abraham, *Nouveaux documents sur Sabbetai Sevi: organisation et us et coutumes de ses adeptes*, Istanbul, 1935.
- GORDLEVSKY, Vladimir, "Zur Frage über die 'Dönme' (Die Rolle der Juden in den Religionssekten Vorderasiens)", dans *Islamica*, II, Leipzig, 1926, p. 200-218.
- GÖVSA, Ibrahim Alâettin, *Sabbatay Sevi*, Istanbul, s.d. (1938 ou 1939).
- GRAETZ, Heinrich, "Überbleibsel der Sabbatianer in Salonichi", dans *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, XXVI, 1876, p. 130-132.
- MOLKHO, Yitzhak R., "Homer le-toldot Shabtai Tsevi vcha-donmin asher be-Salonik" (Documents pour l'histoire de Sabbatai Zevi et des Dunmeh de Salonique), dans *Reshumot*, VI, Tel Aviv, 1930, p. 537-543, et suppléments dans *Zion*, XI, Jérusalem, 1946, p. 150-151.
- "Lidmuto ve-zehuto shel Barukhya Russo hu Osman Baba" (Caractère et identité de Baruchya Russo ou Osman Baba), dans *Mahberet, Les Cahiers de l'Alliance israelite universelle*, vol. II, Jérusalem, 1953, p. 86 et 97-99.
- MOLKHO, Yitzhak R., "Midrash ne'elam al parashat lekh lekha" (Le Midrash ne'elam sur la section de la Tora *Lekh lekha*), dans *Hommage à Abraham en l'honneur d'Abraham Elmaleh à l'occasion de son soixantedixième anniversaire*, Jérusalem, 1959, p. 56-65.
- Y.R., et SHATZ, Rivka, "Perush lekh lekha" (Commentaire sur la section de la Tora *Lekh lekha*), dans *Sefunot*, III-IV, Jérusalem, 1960, p. 433-521.

- NEHAMAH, Joseph, "Sabbatai Zevi et les Sabbatécens de Salonique" dans la *Revue des écoles de l'Alliance israelite*, Paris, 1902, p. 289-323. (L'article est signé seulement N. Mais il a paru également, et cette fois avec le nom de l'auteur, en brochure en judéo-espagnol: *Sabbetai Zvy los Maminim*, Salonique, 1932).
- ROSANES, Solomon, *Korot ha-yehudim be-Turkia* (Histoire des Juifs en Turquie), vol. IV, Sofia, 1935, p. 462-477.
- SCHAUFFLER, W., "Shabbathai Zevi and his Followers", dans *Journal of the American Oriental Society*, II, 1851, p. 3-26.
- SCHOLEM, Gershom G., "Barukhya rosh ha-shabataim be-Saloniki" (Baruchya, chef des sabbatécens de Salonique), dans *Zion*, VI, 1941, p. 119-147 et 181-202.
- "Seder tefillot shel ha-Dönmeh me-Izmir" (Livre des prières des Dunmeh dyre Smyrne), dans *Kiryat Sefer*, XVIII, Jérusalem, 1941, p. 298-312 et 394-408, et XIX, p. 58-64.
- *Shabtai Zvi vcha-tenuah ha-shantait biyme hayyav* (Sabbatai Zevi et le mouvement sabbatécen pendant sa vie), 2 vol., Tel Aviv, 1957. Edition anglaise, révisée et augmentée: *Sabbatai Sevi. The Mystical Messiah*, Princeton, 1973.
- SHATZ, Rivka, "Lidmutah shel ahat ha-kittot ha-shabtaiyot" (Les idées d'une secte sabbatécenne), dans *Sefunit*, III-VI, Jérusalem, 1960, p. 395-431.
- SLOUSCH, Nahum, "Les Dunmeh, une secte judéo-musulmane de Salonique", dans *Revue du monde musulman*, VI, 1908, p. 483-495.
- STRUCK, Adolf, "Die verbogenjüdische Sekte der Dönmé in Salonik", dans *Globus*, LXXXI, 1902, p. 219-224.
- VON HAHN, J.G., "Über die Bevölkerung von Salonik und die dortige Sekte der Dönmé", *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Philosophisch-historische Klasse, XVI, 1869, p. 154-155.